

ДОКТРИНА (лат. *doctrina* — вчення) — сукупність узагальнених положень, провідних принципів; певна концепція, що визначає спосіб розуміння і дії у певній галузі знань. Традиційно Д. складається з системи поглядів у галузі науки, релігії, філософії, політики, права, війська (див. [Воєнна доктрина](#)) та ін., яка формується упродовж тривалого часу. Будь-яку Д. поділяють на офіц., що функціонує на нац. чи наднац. рівнях, і неофіц., що діє у межах певної соц. групи.

Доктрина Брежнєва

«Доктрина Брежнєва» — система офіційних поглядів на мету, принципи і засоби світової соціалістичної інтеграції в 1960-х — 80-х рр., проголошені СРСР. «Д. Б.» була відповіддю неосталініст. керівництва СРСР на труднощі, які виникли на шляху світ. комуніст. поступу. Так, наприкінці 1960-х рр. у деяких соціаліст. країнах мала місце нестабільність, зокрема з'явилося протистояння СРСР і Китаю, з «соціаліст. табору» фактично випали Югославія та Албанія, посилювався конфлікт із Румунією, керівництво Куби публічно критикувало дії Кремля. Екон. реформи у СРСР, Чехословаччині, Польщі та Угорщині супроводжувалися відчут. зростанням опозиц. настроїв. У деяких респ. СРСР (УРСР, Литов., Латв., Естон., Вірм., Груз. РСР) у середовищі інтелігенції почала складатися опозиція до нац. політики КПРС, поширювалася самвидавна літ-ра.

Один із провід. пунктів «Д. Б.» — твердження про те, що «мирне співіснування є особл. формою класової боротьби», в якій захист соціалізму не може розглядатися як внутр. справа окремої країни, це колективна проблема, пов'язана із захистом позицій усього світ. комунізму. Отже, за мету «Д. Б.» поставлено завдання досягти «обмеженого суверенітету» соціаліст. країн. Основи «Д. Б.» оприлюднено в редакц. ст. «Суверенитет и интернациональные обязанности социалистических стран» // «Правда», 1968, 26 сен., де стверджувалося, що кожна комуніст. партія несе відповідальність не лише перед своїм народом, а й перед усіма країнами «соціаліст. табору» і перед усім комуніст. рухом. Уперше на практиці «Д. Б.» застосовано 1968 у Чехословаччині під час придушення військ. силою спроб перетворення країни на нейтрал. державу з урядом с.-д. спрямування без відмови від соціаліст. системи («соціалізм із людським обличчям») та того ж року в Польщі під час забезпечення потуж. ідеол.-пропагандист. прикриття у заходах проти виступів польс. студентів, які вимагали демократизації суспільства. Після цього рад. керівництво змогло на певний час стабілізувати ситуацію у Сх. Європі, хоча це коштувало йому чималих екон. витрат — доводилося

всіляко забезпечувати держави-сателіти дешевими енергоносіями та ін. сировиною. Відтак зусилля з реалізації «Д. Б.» були спрямовані переважно за межі Європи. Д. поклала поч. низці угод про дружбу та тісну співпрацю, укладених СРСР з державами «соціаліст. орієнтації» — Єгиптом (1971), Іраком та Сомалі (1972), Анголою (1976), Мозамбіком (1977), Ефіопією та Афганістаном (1978), Єменом (1979). У цей же час до «соціаліст. табору» з оформленням свого статусу двота багатосторон. угодами увійшли об'єднаний В'єтнам і Лаос. «Д. Б.» реалізувалася у діях СРСР та його союзників під час громадян. воєн в Анголі та Ефіопії (2-а пол. 1970-х рр.), де тільки збройне втручання з боку держав комуніст. табору допомогло утриматися при владі місц. «прихильникам ідей марксизму-ленінізму», в Афганістані (від 1978 — після інспіров. з Москви прорад. перевороту і особливо — від кін. 1979, після вторгнення рад. військ до країни та її окупації, що переросла у затяжну війну з місц. повстан. силами), частково — в охопленій 1980–81 антикомуніст. рухом Польщі (коли загроза рад. інтервенції спонукала керівництво місц. компартії та ЗС оголосити 1981 воєн. стан і цим на якийсь час перешкодити приходу до влади демократ. сил). Ін. формою реалізації «Д. Б.» стала широкомасштабна підтримка В'єтнаму в його війні з Китаєм 1979, коли велика армія останнього (названа «прикордон.») зазнала впродовж тритижневих бойових дій тяжкої поразки, втративши 62,5 тис. осіб та 550 бойових машин. Невдало закінчилися спроби застосувати «Д. Б.» щодо Чилі, де 1970–73 здійснено спробу побудувати соціалізм за тісного сприяння Куби. Коли у вересні 1973 проти президента-соціаліста С. Альєнде повстали військові, йому була неофіційно запропонована рад. і кубин. військ. допомога для придушення заколоту, проте С. Альєнде відмовився від такої допомоги, очевидно, розуміючи, що наслідком стануть широкомасштабна громадян. війна і «червоний терор». Коли в Португалії у серед. 1970-х рр. «революція троянд» на якийсь час вивела на чільні місця у політ. житті комуніст. організації, боротьба за лідерство між ліворадикал. партіями та групами, а, головне, членство Португалії в НАТО стали на заваді прийняттю обіцяної СРСР екон. та організац.-політ. допомоги.

Усі роки, поки діяла «Д. Б.», УРСР була залучена у її реалізацію. По-перше, з тер. УРСР (як і з тер. Польщі, Угорщини та НДР) здійснювалося введення рад. військ до Чехословаччини 1968, а тодіш. перший секр. ЦК КПУ П. Шелест став одним із ініціаторів цього введення та палким прихильником новоствор. Д. По-друге, з портів УРСР відправляли війська, військ. техніку, засоби забезпечення, продукт. і пром. товари у держави, що

входили у сферу дії «Д. Б.». По-третє, загалом понад 150 тис. уродженців УРСР воювали (т. зв. воїни-інтернаціоналісти) в Анголі, Ефіопії, Афганістані тощо. По-четверте, екон. потужності УРСР повною мірою задіяно для допомоги В'єтнаму, Кубі та числен. державам «соціаліст. орієнтації».

Змушена відмова рад. керівництва від «Д. Б.» відбулася на заключ. етапі перебудови в СРСР, коли після виводу рад. військ з Афганістану (1988) і поразки комуністів на виборах у Польщі (1989) розпочалася «ланцюгова реакція» падіння комуніст. режимів у Європі (1989-90) і відмови країн «третього світу» від «соціаліст. орієнтації» (1989-91). У 1989 держави Варшав. договору офіційно засудили своє вторгнення до Чехословаччини, таким чином, можна вважати цей рік часом офіційного припинення дії «Д. Б.».

Проте з поч. 21 ст. керівні кола РФ роблять спроби відродити якщо не власне «Д. Б.», то якусь її подобу, мотивуючи це «особл. відповідальністю Росії» на пострад. просторах. На практиці це виражається політ. й інформ. підтримкою Москви тих сил у пострад. країнах, які декларують пріоритет стосунків з РФ, держ. статус російської мови, протистояння із країнами Заходу тощо. Крім того, ведеться активна підтримка з боку РФ пострад. квазідержав (Придністров'я, Пд. Осетія, Абхазія). Визнання зазначеної «особл. відповідальності» Кремль прагне домогтися від провід. держав світу, передусім від США. Неофіційно ця Д. набула вигляду висловленої А. Чубайсом ідеї «ліберал. імперії», до якої увійшов би не лише простір СНД, а всі чи майже всі учасники колиш. Організації Варшав. договору.

Доктрина «великого флоту»

«Доктрина “великого флоту”» — військово-морська концепція, розроблена у другій половині 1930-х рр. і спрямована на розвиток потужного океанського надводного флоту. На момент створення СРСР від досить потуж. військ. флоту Рос. імперії (7-е м. у світі за тоннажем) у спадок більшов. державі нічого знач. не залишилося. Так, на поч. 1-ї світової війни до складу Чорномор. флоту входили 6 ліній. кораблів застарілого типу (додредноутів), 2 крейсери, 17 есмінців, 12 міноносців, 4 підводні човни. Під час війни флот поповнився 3-ма ліній. кораблями (один з них загинув 1916), 9-ма есмінцями, 10-ма підвод. човнами та ін. Заг. кількість плавучих одиниць флоту перевищила 300. Станом на 1 січня 1928 рад. мор. сили Чорного моря склалися з 1-го легкого крейсера («Червона Україна»), 4-х есмінців, 5-ти підвод. човнів, 4-х канонер. човнів, учбового корабля «Комінтерн» і двох десятків допоміж. суден. Такий флот мав обмежені військ. можливості. Проте і флот цар. Росії був непридат. для завоювання стратег. панування на обширах Світ. океану, прикладом чого може слугувати його поразка у Цусим. бою з япон. флотом 1905. Утім, В. Ленін вважав, що військ. флот рад. країні взагалі не потрібен,

внаслідок чого було продано на брухт за кордон або розібрано недобуд. лінійні крейсери типу «Ізмаїл», лінкор «Демократія», застарілі броненосці, недобуд. і застарілі есмінці, нові підводні човни та ін. До кін. 1920-х рр. у СРСР домінувала концепція «москіт.» флоту, яка мала на меті оборону свого узбережжя за допомогою малих бойових кораблів. З ухваленням нової військ. Д. проведена модернізація та добудова кораблів, що залишилися з часів Рос. імперії. Так, на Чорному морі СРСР мав модернізов. лінкор «Паризька комуна», кілька легких крейсерів і понад 10 есмінців. Були відновлені суднобуд. заводи, зокрема у Миколаєві. І, нарешті, у 2-й пол. 1930-х рр. у рамках створення ЗС, здатних воювати з будь-якою ворожою коаліцією під час планованого «визв. походу» в Європу та Азію, Й. Сталін ініціював перехід до розгорнутого будівництва великого океан. флоту СРСР.

Документи, якими зафіксований новий курс, суперечать один одному, оскільки у 2-й пол. 1930-х рр. змінювалися флот. командувачі та штабісти, проте заг. їхній курс, визначений самим Й. Сталіним, однозначний. Перший із таких документів — постанова Раднаркому СРСР від 26 червня 1936, якою затв. програма великого мор. кораблебудівництва на 1937-43. Передбачено побудувати 24 лінкори двох типів, 20 легких крейсерів, 17 лідерів, 128 есмінців та 244 підводні човни (невдовзі програму скориговано). 26 березня 1937 ухвалена постанова Ради праці й оборони СРСР, за якою створення ліній. флоту визначено одним із найважливіших оборон. завдань на найближчі роки. Того ж 1937 розроблений перший варіант програми будівництва мор. й океан. флотів, за яким упродовж 10-ти р. заплановано побудувати 15 найбільших у світі лінкорів типу «Радянський Союз», 15 важких і 28 легких крейсерів, 2 авіаносці, 512 середніх кораблів, 355 підвод. човнів, понад 500 бойових катерів. У своїх класах бойові кораблі СРСР мали стати найпотужнішими у світі. За другим варіантом програми, розрах. на 1938-42, йшлося про побудову 11-ти крейсерів, 150-ти середніх кораблів, 201-го підвод. човна і 360-ти бойових катерів. За цим варіантом програми будівництво важких кораблів відкладалося на наступні 5 р., проте вже 1938-40 були закладені 3 лінкори типу «Радянський Союз» і 2 важкі крейсери типу «Кронштадт», зокрема один із лінкорів — «Радянська Україна» — на заводі в Миколаєві, де будували і кілька легких крейсерів, а також ін. військ. судна. На думку Й. Сталіна, лінійні кораблі і важкі крейсери, крім розв'язання суто військ. завдань, мали стати матеріал. символами могутності партії більшовиків, яка могла б цю могутність продемонструвати у будь-якій точці світ. океану. До поч. рад.-нім. війни з кораблів, признач. до складу «великого флоту», вступило в стрій лише кілька десятків легких і середніх суден, а також 5 легких крейсерів. Недобуд. великі кораблі були розібрані чи дісталися у Миколаєві як трофеї ворогу. На кін. 2-ї світової війни рад. мор. флот мав 3 лінкори (один із них переданий

союзниками), 9 легких крейсерів, 4 лідери, 48 есмінців, 176 підвод. човнів. Однак він не міг конкурувати, напр., з флотом США, що мав 98 авіаносців (у СРСР — жодного) і сумар. тоннаж якого у 12,3 рази перевищував тоннаж рад. флоту, але амбіції щодо світ. місії «першої у світі соціаліст. держави» залишалися. Новий етап реалізації Д. почався після 2-ї світової війни. 27 листопада 1945 ухвалена постанова Раднаркому СРСР «Про десятирічний план військового суднобудування на 1946–55 рр.». За цим планом мали бути збудовані 4 важких і 30 легких крейсерів, 188 есмінців, 177 сторожовиків, 367 підвод. човнів, півтори тисячі ін. середніх кораблів, бл. тисячі бойових катерів тощо. Прикметно, що у цьому плані немає авіаносців, без яких будь-яка спроба оперувати на океан. просторах виглядає безнадійною. Після смерті Й. Сталіна ця програма почала згортатися і в період, коли КПРС і рад. уряд очолював М. Хрущов, значна частина як створених у перші повоєнні роки, так і щойно побуд. надвод. кораблів була знищена; декілька крейсерів та понад 10 есмінців продано тодіш. рад. союзникам — Китаю, Індонезії, Єгипту, Сирії; натомість почали масово будувати підводні ракетноносії човни (спочатку дизельні, а потім атомні). Отже, М. Хрущов відмовився від ідеї рад. домінування на океан. просторах, вважаючи її непосильною для економіки СРСР, і поставив завдання обмежитися прикриттям влас. берегів та діями підвод. човнів. Третю спробу побудови великого океан. флоту в СРСР здійснено у 2-й пол. 1960-х — 2-й пол. 1980-х рр., коли розгорнулося створення нових класів кораблів: великих протичовнових кораблів, вертольотонос. та авіанос. крейсерів, удар. авіаносців, ракет. крейсерів, крейсерів протиракет. оборони. Ракет. крейсерів збудовано 7, авіанос. — 4. Разом із переобладнаними артилер. крейсерами післявоєн. побудови, це дало змогу рад. флотові демонструвати свою постійну присутність у Світ. океані. На бойовому чергуванні в океані перебували також ракетні підводні човни. Проте для досягнення переваги чи хоча б рівності з провід. флотами світу цього виявилось замало. Рад.

пром-сть не змогла забезпечити «великому флотові» паритет бодай із військ. флотом США, не кажучи про об'єднані сили НАТО. Ця гонка дуже виснажувала рад. економіку, зокрема й економіку УРСР. Справа не лише у знач. кількості людських та матеріал. ресурсів, задіяних у буд-ві та обслуговуванні «великого флоту», а й у тому, що досягнення НТП у СРСР в основному використовували для військ. потреб. Загалом третя спроба створити «великий флот» завершилася тимчас. частк. успіхом і стратег. провалом. Показова у цьому сенсі доля важких авіаносців, з яких у Миколаєві був добудований тільки один — «Леонід Брежнєв», який нині має назву «Адмірал Кузнецов» і включений до складу рос. Пн. флоту, хоча за 20 р. він так і не доведений до стану реал. боєготовності. Ще одного такого авіаносця, який СРСР не міг довести до ладу впродовж 10-ти р., — «Варяг» — у недобуд. стані продано Україною Китаю; корпус третього порізаний на метал.

Після розпаду СРСР більшість кораблів зі складу ВМФ (серед них важких і середніх) у Росії пущено на брукт, частину з них — продано за кордон для подальшої експлуатації, а «Д. “в. ф.”» офіційно відкинута. Попри амбіції сучас. рос. лідерів, її четверта спроба втілення неможлива — країна, частка якої у світ. ВВП становить лише 2%, не може претендувати на володіння океан. флотом.

Рекомендована література

1. Бережной С. Корабли и суда ВМФ 1928–45. Москва, 1988;
2. Дрогозов И. Большой флот Страны Советов. Минск, 2003;
3. Соколов Б. Леонид Брежнев: Золотая эпоха. Москва, 2004;
4. Широкопад А. Флот, который уничтожил Хрущев. Москва, 2004.

С. І. Грабовський

Бібліографічний опис:

Доктрина / С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20527>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).